

1980—2000: húsz év, amely felforgatja a világot

„Mindig azt hittük, gyermekeink jobban élnek majd, mint mi. Eljött az ideje, hogy kimondjuk: ez nem igaz!” Valamelyik militáns baloldali harcos vagy az „ellenkultúra” képviselőjének álláspontját közvetítik ezek a szavak? Nem, hanem a világ leggazdagabb nemzete, az Egyesült Államok elnökének véleményét, amely egyébként tartalmában megegyezik Giscard d'Estaing francia államfő és II. János Pál pápa véleményével.

„Mi még a XIX. század örökségéből élünk” — írja Gérard Bonnot vitaindító tanulmányában (*LE NOUVEL OBSERVATEUR*, 1979, 782.). Ez a század nem elégedett meg a vasút meg a villamosság, a távbeszélő és a gépkocsi feltalálásával, hanem új fejlődési modellt is teremtett. A *jólétet* — mely új eszme volt a múlt század Európájában — az akkori idők közgazdászai és az általuk befolyásolt korsszellem a haladáshoz kötötte. Elvben kimondatott, hogy a holnapnak jobbnak kell lennie a mánál. Más szóval, a fejlődés és a növekedés magától értetődő, természetes jelenséggé vált, amelyet egyszerűen elfogadunk, és amelynek folytonos voltáról, bizonyos törvényszerűségeknél való engedelmessegeről meg vagyunk győződve. Sőt még arról is, hogy e törvényszerűségek hasznát jó előre ki lehet számítani. Ez a prospekció, a jövő előrevetítése, amely csak éppen egy dolgot hagy figyelmen kívül: azt, hogy ez a meghatározatlan jellegű és időtartamú fejlődés bizonyos számú illúzió alapul.

Az első és legnyilvánvalóbb a matematikai illúzió. Papíron korlátlanul folytatható egy számors, hosszabbítható egy görbe. De nem így a valóságban. A Föld véges égitest, melynek erőforrásai korlátozottak. Egy másik illúzió, hogy az új tényezők szükségszerűen kiegészítői, folytatói a régebbieknek. A valóságban az új tényezők a régiek helyébe lépnek. Végül valamennyi közül a legcsalókébb illúzió talán az, hogy azt hittük: a műszaki eszközök megteremtése egyenértékű az ember felszabadításával. A műszaki haladás, igaz, hallatlan mértékben megnövelte erőnket, kényelmünket. A gépkocsi sokkal gyorsabb a lónál, és sokkal több terhet is tud szállítani. De csak azzal a feltétellel, ha „eltartjuk” gépkocsinkat, ha utakat és garázsokat építünk számára, ami felborítja városaink hagyományos rendjét. A modern ember nem kevésbé rabja gépkocsijának, mint amennyire a primitív vadász rabja volt a vadállománynak.

A válság a szemünk láttára bontakozott ki — állapítja meg Bonnot. Inkább az agytekervényeinkben, mint a statisztikai kimutatásokban. Több esztendei jólét és gondtalanság, győzelmi mámor és eufória után egyszercsak felfedeztük, hogy *nem bízhatunk többé a jövőben*. A pénzügyi káosz, a növekedés megtorpanása, a kőolajár emelkedése csak a legkirívóbb példái annak, hogy a növekedési ideológia mindinkább elidegenül a mindennapok gyakorlatától. A közgazdász számára a válság sohasem más, mint baleset a fejlődés diadalmas útján, amely után mindig új fellendülés következik. De az élő emberek — egyének és társadalmak — számára a válság nem csupán üres esemény, hanem belső mutáció, katasztrófa és vajadás egyúttal. Ki kell mondanunk, hogy a Nyugat kénytelen lesz számos déledgetett tervét feladni, számos olyan szokásáról, mely úgyszólván második természetévé vált, egyszerűen lemondani.

Amikor a francia forradalom 1789-ben felforgatta a világot, Franciaország volt a földrész legnépesebb országa, Európa Kínája. Gazdasági erőforrásai kimeríthetetlennek tetszettek, civilizációja irigylésre méltó volt. Amikor Európa a XIX. században rákényszerítette hegemoniáját a többi világrészre, erre valóságos népese-désrobbanás kíséretében került sor. Nagy-Britannia népessége egyetlen évszázad alatt a négyeszeresére emelkedett.

Ma a fehér faj hanyatlóban van. A változatlan népességszám fenntartásá-

hoz családonként 2,1 gyermekre volna szükség. Amerika és Nyugat-Európa nagyvárosaiban azonban a jelenlegi átlagos gyermekszám már csak 0,8. Ha az irányzat változatlan marad, az NSZK-nak 2080-ban alig 17 millió lakosa lesz. És a harmadik világ közben szaporodik.

A demográfusok szerint sem a fehér faj válsága, sem a fejlődő világ túlzott szaporodása nem fog örökké tartani; 2050 körül egyensúlyi állapot jön majd létre. De időközben az arányok alaposan eltolódnak. 1930-ban az ipari országok népessége a világnépességnek közel egyharmadát képviselte; 2000-ben már csak kevéssel haladja meg az egyötödöt, 2050-ben pedig 3 vagy 9 ember közül már csupán egy lesz fehér bőrű. És minthogy az emberek csinálják a történelmet, ha nem is értik meg mindig, amit tesznek, világos, hogy a XXI. század történelme nem Európában dől majd el. Az emberiség 57 százaléka máris a Csendes-óceán partjain él. Még az Egyesült Államokban is diadalmaskodni látszik a nyugati part a keleti, Stanford és Berkeley Harvard felett.

Felül kell vizsgálnunk azt is, amit az orvostudomány terén tudunk. Valamikor lelkesedtünk az új varázs-gyógyszerekért. Megvolt az altató pirulánk, az ébrentartó pirulánk, a jókedvünket biztosító pirulánk. Fontolóra vették a használt emberi alkatrészek kicserélését, úgy, ahogy az autók gumiját cserélik. Manapság a társadalmi biztosítók kezdik felfedezni, hogy az ár, amit ezért fizetni kell: elképesztő. Az orvostudomány, úgy, ahogy elképzeltük, a legjobb úton halad afelé, hogy elnyelje a gazdag országok egész nemzeti jövedelmét.

A csodatevők is egyre jobban kifulladásnak. Beleütköznek a kórokozók leküzdhetetlen ellenállásába, az öregedés elkerülhetetlen jellegébe, a halál sorsszerűségébe. Azokban az országokban, ahol a legjobb az orvosi ellátás, az élettartam már nem növekszik, sőt Európában némileg csökken, mert nem rendelkezünk azokkal az anyagi eszközökkel, amelyek az aggastyánok minden áron való életben tartásához szükségesek.

Valami történt a műszaki haladás terén is. Vajon alig két évszázaddal a gép-gép feltalálása után a tudomány elvesztette volna alkotó lendületét? Nem! A fizikának még számtalan felkutatnivalója van a makro- és mikrokozmosz világában, hogy megértse az anyag szerkezetét és a világegyetem természetét. De emberi szinten — úgy tetszik — a XIX. század uralkodó tudományágai, melyeknek alkalmazása megváltoztatta anyagi létfeltételeinket: a mechanika, a termodinamika, a szerves kémia feltárták már titkaik lényegét. A nagy találmányok kora — akárcsak korábban a nagy földrajzi felfedezéseké — lezárulóban van. A mérleg-készítés idejét éljük. Mert nagy ám a távolság a feltalálástól a felhasználásig, a gépkocsizás úttörőitől az autóturakom keletkező dugóig. És a műszaki haladás, melynek alkotó lendülete máris csökkenőben van, egyszerűen csak felfedezi, hogy igen sok a tennivalója azoknak az általmaknak az elhárításában, amelyeket tulajdon sikereivel okozott.

Ha tetszik, ha nem, tudomásul kell vennünk, hogy világrendszerben élünk. Egyetlen állam sem függetlenítheti magát a többitől, egyetlen állam sem rendezkedhet be teljes autarkióra. Amiközben az egységes világrendszer léte egyre nyilvánvalóbbá válik, az egymásra utaltság és az egymástól függés megszámlálhatatlan köteleke egyre szorosabbra fűzi a világ minden országát és népét, az első „világtársadalom” lassan kibontakozó körvonalai mindenütt új regionalizmussal, új lokálpatriotizmussal párosulnak. Feledésbe ment kultúrák és rég elfeledett nyelvek támadnak fel, és ami ezzel együtt jár: új türelmetlenségek s új rasszizmusok keletkeznek.

Hiába is remélnők mindennek gyógyítását a hagyományos politika receptjeitől vagy a klasszikus ideológiáktól. Az orvoslásnak Gérard Bonnot véleménye szerint máshonnan kell jönnie. Attól a diszciplínától, melyet tárgya rohamos fejlődése máris a tudományok királynőjévé tett. Ez a biológia, amely új módját teszi lehetővé a világ megértésének. A XVII. század óta a Nyugat a mechanika bűvöletében élt, mindent erőkre és mozgásokra redukált, elutasította a különbségeket, nem ismert minőséget, nem hitt az idő hatóerejében. Pedig az élet éppen arra tanít, hogy a *minőség* adottságától — melyet az örökletesség magvai: a gének testesítenek meg — nem lehet eltekinteni; az evolúció lényegében nem más, mint alkotás, s az egység nem mond ellent a sokféleségnek. Minden élő különbözik egymástól, nincs a világon két tökéletesen egyforma egyén, az egyetétjű ikreket kivéve, amelyek a természet baklövésai. És mégis: az amőbától az emberig minden élő ugyanazokon az elveken alapszik, ugyanazoknak az alaptörvényeknek engedelmeskedik. Az ipari társadalmak embere azt hitte, kedve szerint teremthet értékeket valahogy úgy, ahogy elkészítette a gépek prototípusait. Megfeledkeztünk arról, hogy az embernek sajátos természete van. Ezt hiba nem tudomásul venni, de még durvább

hiba szentségnek tekinteni, ahogy az „új jobboldal“ teszi. Feltárva önmagunk előtt önnön természetünket, a biológia egyúttal azt is megérteti velünk, hogy maga is esetleges, és nem mentesít attól, hogy mi magunk alkossuk meg értékeinket.

Semlyén István

JÓZSEF ATTILA HELYE A VILÁGIRODALOMBAN (Nagyvilág, 1980. 4.)

Szabolcsi Miklós, a neves József Attila-kutató a világirodalom magyarországi folyóiratában a költő születésének 75. évfordulója kapcsán — amint írja, munkahipotézisként — felvázolja József Attila helyét a világirodalomban. Egy ilyen vállalkozáshoz nagy távlat áttekintésére van szükség, hiszen a világirodalmat az újonnan megszületett művek, az új áramlatok visszafelé is módosítják: „Mai felismeréseink gazdagítják és mai érzékenységünk árnyalja mindazt, amit eddig a múlttól tudtunk.“ Ma a húszas-harmincas évek irodalmát másként ítéljük meg, mint annak idején, és tíz év múlva szintén másként fogjuk értékelni. 1880-tól a költészet három nagy ágra, szinte három műnemre oszlik, háromféle költészet él egymás mellett. Az egyik tulajdonképpen a XIX. század romantikus vagy klasszicizáló vonulatának folytatója: a valóságot adottnak tekintő, konvencionális eszközökkel, érthető nyelven ábrázolja. Elfogadja a megszokottat, azon belül újít csupán. A másik ág merészen forradalmasítja a líra köznyelvét, vadonatúj költői nyelvet épít fel a régi elemeiből, előképét adván az emberek új világának. A költőben az eddig nem volt valóság első megalkotóját látja (Rimbaud, Apollinaire, Majakovszkij, Ady, Neval és mások). A harmadik, a „hallgatás“ vonulata (Mallarmétól indul) a nyelvet teszi viszonylagossá, felbontja, s eljut addig, hogy a nyelvet már csak szövegnek látja, „lombikköltészet“ hoz létre, a világot a nyelv megváltoztatásával akarja átalakítani, szűk körnek szóló titkos jelbeszéddé teszi a művet, a verset csak a beavatottak számára érthető asszociációkkal tüzdeli meg, eljutva a betűversig, a gépi költészig. Nagy alkotóknál ezek az áramlatok egymással keverednek, de a huszadi század lírájában mindenütt nyomon lehet követni ezt a hármasságot: „...a régít követő, közérthető, olykor epigon költészet; egy, a jövőt megidéző nagy, ha tetszik, avantgarde költészetet, az új egyén új költészetét; és a szavak hermetikus lombikköltészetét.

József Attila átment a XX. század nagy lírai forradalmán; a képek ere-

jével akarja megidézni az új világot, ő is új költői mindenséget épít a meglevő elemeiből, hogy új reális társadalmi rendet segítsen létrehozni.“ Szűkítve a kört: József Attila a *szocialista világirodalomhoz* tartozik; ebbe az irodalomba ő új költészet új eszközeivel lép.

A XX. századi világirodalomban szinte általános jelenség, hogy a költő bekapcsolódik a baloldali mozgalomba; eleinte az anarchizmus vonzza a művészeket, ez látszott a költőgyén önkifejezésére legalkalmasabbnak, majd egyre gyakrabban csatlakoznak a szocialista forradalom ügyéhez, a munkáspártokhoz, a kommunista mozgalomhoz. Kialakul a forradalom költészete, a XX. századi világirodalom e jelentős ága a maga sokféle ágazó útjaival. A forradalmi költészet egyik útja a forradalom költészetét összeköti a költészet forradalmával: a társadalomban és a költészetben egyaránt forradalmat akar, új kifejezőeszközöket és új társadalmat (Majakovszkij, Neval). Ebbe a nagy keretbe tartozik Szabolcsi szerint József Attila, azzal a megjegyzéssel, hogy — főleg 1932 után született nagy versei révén — ezen belül külön utat képvisel. A forradalmi apály idején a forradalmi líra, közegét vesztvén, helyenként üresebbé válik, nehéz, bonyolult helyzetében keresi kifejezőeszközeit. József Attila egyedülálló teljesítménye épp e forradalmi apály idején mutatkozik meg a legszembetűnőbben: forradalom nélküli forradalmi költészete „nem mond le sem az új költészet eszközeiről, sem a világ egységes átlátásáról“. (Párhuzamos jelenségek: Majakovszkij, Pablo Neruda pályájának egy szakasza, az idős Aragon költészete.) A forradalmi magatartás lehetősége, hűség a forradalomhoz egy forradalom nélküli korszakban — egyik fő oka a József Attila-költészet „nekünkvaló voltának“, ezért lehet érvényes „üzenet“ ma is. Költészete válasz a tudományok kihívására; új típusú intellektualizmusával képviselőjévé válik a tudományokat költészeté oltó törekvéseknek. Tudatosan törekszik a kor filozófiai szintjén gondolkodni. Művében megvalósul az intellektuális tartalom és az érzéki megjelenítés egysége. T. S. Eliothoz, Paul Valéryhez, Babits Mihályhoz hasonlóan képalkotásának egyik forrása ez a filozófiai és természettudományos alapozás. A szocialista költé-

szetben, különösen a forradalom utáni forradalmi költészetben ez az adottság páriát ritkítja.

A harmincas években költészetének történelmi dimenziója megnő, verseiben a sorok mögött „mélységes mély“ történelmi és kulturális rétegek húzódnak meg. Összekapcsolódik és szerves egységgé válik nála „régí és új, népi mélyréteg és modern kifejezendő, archaikus szokás és e századi racionalizmus“. A XX. század elejétől fogva erős törekvés az európai költészetben: visszanyúlás a saját népelet archaikusnak érzett mélysegeihez vagy a távoli földrészek tisztábbnak, eredetibbnek vélt művészetéhez (Picasso, Bartók, Kodály). Garcia Lorca, Lucian Blaga költészete a népire támaszkodó modernet példázza, a magyar irodalom erős vonulata, a „népi“ költészet ugyancsak népi és régi, új és archaikus egyesítését kívánta szolgálni (Erdélyi József, Illyés Gyula, Sinka István, Gulyás Pál). Miben egyedülálló József Attila? Abban, hogy régi és népi „egy korszerű költészet, még tágabban egy új kultúra egyik, de nem kizárólagos alapelemeként épült bele érett művébe“; amint írta: „Mi is ősiek és modernek vagyunk, európai magyarok.“

A költő pályájának és művének legkorszerűbb mai tanulsága, zárja gondolatmenetét a szerző: „József Attila számára a költészetnek volt értelme, célja, szerepe. Hitte: »szükséges, hogy vers frassék, különben meggörbülne a világ gyémánttengelye.« Sz. I.

KÖZGAZDASÁGTAN — AZ ÓVODÁBAN IS? (U S. News, 1979. 30.)

A közgazdaságtan eddig az amerikai iskolai oktatásban nem játszott fontos szerepet. A diákok unalmas, érdektelen tantárgynak tekintették. Legújában azonban az illetékesek rájöttek arra, hogy mennyire fontos fokozni a gazdasági kérdések iránti érdeklődést. Szakítottak az eddigi hagyományos tanítási módszerekkel, és szemléltetően, sok millió dollárba kerülő kiállításokkal, be rendezésekkel, sőt zenekarok és televíziós játékok beiktatásával ismertetik meg a gyermekeket már óvodás koruktól kezdve a közgazdasági alapismeretekkel.

Az új oktatási módszer sikeresnek mutatkozik. A közgazdaságtan ma már

nem szükséges rossz, nem olyan tantárgy, amelyen a diáknak ásítózva kell keresztülrágnia magát, hogy levizsgáshasson belőle. Óriási mértékben megnőtt az érdeklődés, és valamennyi korcsoportban körülbelül tízmillió diák vette fel a közgazdaságtant választott tantárgyai közé.

Sok vállalat segíti különböző eszközökkel az új oktatási módszert, mert látják, hogy közös érdekük megszüntetni az amerikai lakosság körében a gazdasági analfabetizmust. A chicagói tudomány- és ipari múzeum helyiségeiben állandó kiállítás nyílt, ahol számító gépek, elektronikus játékok, bábok és más szemléltetőeszközök segítségével mutatják be a pénz funkcióit. Oklahoma Cityben 15 millió dolláros szórakoztató központ épült, ahol a videoberendezések, komputerbemutatók, szimulációs játékok mind közgazdasági vonatkozásúak, és a diákok játék közben sajátítják el az alapvető közgazdasági ismereteket. Új folytatásos tévésorozat is indult 9—13 évesek részére. Mindegyik egy-egy olyan gazdasági-pénzügyi kérdést vet fel, amely a gyermekek életében elő szokott fordulni. A műsor bemutatja, mi az ésszerű megoldás.

A tapasztalat azt igazolja, hogy a tanárok meglepően tájékozatlanok a gazdasági kérdésekben, pedig az egyik egyetem igazgatója szerint a közgazdasági oktatás kulcsszereplője éppen a tanár. Nem lehet elvárni, hogy a diák megértse az alapfogalmakat — bármennyire játékosan, szemléltetően adagolják is őket —, ha a tanár sincs tisztában velük. Ne legyen külön közgazdaságtan tantárgy — mondja sok szakember —, hanem az anyagot más tantárgyakba beolvastva kell ismertetni. A matematikaórán például tanulmányozni lehet, milyen statisztikai módszerekkel állapítják meg a százalékot. A történelemórán meg lehet vitatni, hogy a függetlenségi háborúban milyen gazdasági szerepe volt a dohány- és a textiliparnak. Az angol nyelvórán vitassák meg, milyen legyen a leghatásosabb hirdetési szöveg egy termék népszerűsítésére.

A felsőoktatási intézményekben is jelentősen nő a közgazdasági kurzusokra beiratkozottak száma, mert a fiatalok látják, hogy bármely területen akarnak érvényesülni, megfelelő álláshoz jutni, nagy szükségük van a közgazdasági műveltségre. P. J. A.